

שימוש במפות תבליט כעזר להוראה ולהדרכת מקורות

בפינה זו נעלה נושאים, הגיגים ומחשבות לגבי אמצעים דידקטיים היכולים לשמש ולסייע בהוראת המקורות בשדה. הפעם נדון במפות תבליט ונציע פעילות לימודית היכולה להשתלב בעניין.

אין חולק על כך שלמפה טובה יש מקום של כבוד בצידוד העזר של המורה ושל המדריך, אשר בעזרתה הם יכולים להמחיש ולהשלים את הנלמד.

הבנת פרשיות מקראיות והלכתיות הקשורות לחבלי ארץ שונים ולגיאוגרפיה של חבלים אלה יכולה, ולדעתי חייבת, להיעזר במפות לראייה טובה יותר של מכלול הדברים.

הבנת המבנה הגיאוגרפי של ארץ ישראל, למי שאינו רגיל ובקיא בנושא, אינה פשוטה. נושא זה - המפה - נלמד בכיתות הגבוהות בחטיבה העליונה. בבדיקות שונות שנעשו התברר ש"בקיאות" בידיעת מפת ארץ ישראל על איזוריה השונים היא נמוכה ביותר. תלמידים אינם מבחינים בין חבלי ארץ שונים ואינם בקיאים בתפוצת יישובים בארץ. מובן שקיים שוני בין תלמידים שונים ובין גילאים שונים, אך באופן כללי תלמיד מכיר מעט את סביבתו הקרובה וככל שמתרחקים ממקום מגוריו כך יורדת רמת היכרותו את המקום.

בהוראת המקורות היהודיים, ובעיקר תנ"ך, אנו משוטטים על פני מרחבים גיאוגרפיים רחבים ולא תמיד מתמקדים די הצורך בצד זה ובהבנתו. בלימוד פרקי תנ"ך יודע כל תלמיד שיש לשים לב תוך כדי קריאה - לתחביר, למשקלן של המילים, למיקום הטעמים, לחלוקת הפרק ולמבנה שגם בו יש לעיתים מסר. לעומת כל אלה, לא תמיד זוכה הצד הגיאוגרפי הפיזי שבו מתרחשים האירועים להארה הנכונה.

כפי שכולנו יודעים, הכתיב המבנה הגיאוגרפי וקבע לא פעם את מהלך הדברים, בין שאנו דנים במלחמה (כיבושי יהושע, מסעו של סנחריב לארץ ועוד מסעות רבים אחרים) או בענייני שלום (חלוקת הארץ לשבטים), גבולות הארץ, תפוצתם של צמחים שונים על פי נתונים גיאוגרפיים ועוד. לכל אלו נודעת חשיבות רבה בהבנת הרקע הפיזי הדרוש לקבלת תמונה שלמה ומהימנה של החומר הנלמד. דומה שלימוד זה לא יכול להיעשות בדרך אגב.

כדי להשלים במידה מסוימת חסר זה נציע כאן פעילות המיועדת לחטיבה העליונה בבית הספר שמטרתה חזרה על שמות חבלי הארץ השונים וריענונם בעזרת מפה טופוגרפית ומפת תבליט; ועל סמך מפות אלו נכיר מאפיינים שונים הקשורים לחבלי ארץ אלו ולמקורות.

עלינו לשים לב לדרך הבלתי שגרתית שצוירו מפות אלו. הכיוון אינו מדרום לצפון אלא מדרום מזרח לצפון מערב. זווית-ציור זו נבחרה על ידינו כיוון שהיא מקילה על הלומד את ההבחנה בין חלקי הארץ השונים. בבואנו להשתמש במפות אלו נדגיש בפני תלמידינו עובדה זו כדי להימנע מראייה שגויה של המפה.

מפת התבליט צוירה ע"י מאיר כהנא והעיבוד הדידקטי שלה נערך על ידי כותב שורות אלו. רעיון זה עלה וגובש במהלך השתלמויות שערכנו (ישראל רוזנסון, עמוס ספראי ואנוכי) במסגרות החינוך הפורמאלי והבלתי פורמאלי, במסגרת מכון "ארץ-חפץ" שליד מכללת אורות ישראל, החברה להגנת הטבע והמדרשות ליהדות וללימודי ארץ ישראל. נשמח אם תעשו שימוש בהצעה זו ותעירו לנו בעקבות כך. דברים ראויים יתפרסמו באכסנייה זו.

פסוקו של מקום מפות ומקורות

תשנ"ה
1995

יוסי
שפנייר

דפי עבודה

צייר: מאיר כהנא
עיבוד: אביגדור אורגד

הקדמה

בדפים אלה תמצאו הצעה לפעילות בתחום הגיאוגרפיה והצומח בשילוב המקורות היהודיים. פעילות זו מיועדת לחטיבת הביניים, ולכיתות ביה"ס התיכון.

לפעילות שני חלקים:

א *afe*

הכרת החבלים הגיאוגרפיים של ארץ ישראל, בעזרת מפת תבליט. בשלב זה, על התלמידים לזהות את חבלי ארץ ישראל השונים ולציין במיקום הנכון (בעזרת מפה או בעל פה – על-פי רמת הידע שלהם). פעילות זו משמשת פתיחה ומבוא לשלב ב.

ב *afe*

לאחר הזיהוי של החבלים השונים ובירור אופיים, יקבלו התלמידים לקט מקורות המכילים מאפיינים שונים של ארץ ישראל. התלמידים יתבקשו לשבץ את המקורות במשבצות הריקות, על-פי מאפייני המקומות שבמפה.

בסיום שלב זה יסכם המדריך וירחיב לגבי המקורות הרלוונטים באזור ההדרכה שלו, תוך הדגשה וקישור בין המקורות והמאפיינים הגיאוגרפיים של כל אזור ואזור.

התדפיס מכיל:

- (א) מפת תבליט של ארץ ישראל – לתלמיד
- (ב) מפת תבליט של ארץ ישראל – למורה ולמדריך
- (ג) פסוקו של מקום – מקורות לשיבוץ במפת התבליט
- (ד) פסוקו של מקום – מפה לתלמיד
- (ה) פסוקו של מקום – מפה למורה ולמדריך
- (ו) פסוקו של מקום – הרחבה למקורות במפת התבליט

בהצלחה

על אתר - ביטאון לענייני ארץ ישראל במקורות

מקרא

ישוב, עיר

נהר, נחל

ארץ ישראל-מפה לתלמיד

לפניכם מפת תבליט של ארץ ישראל, שבצו את שמות חבלי הארץ הבאים:

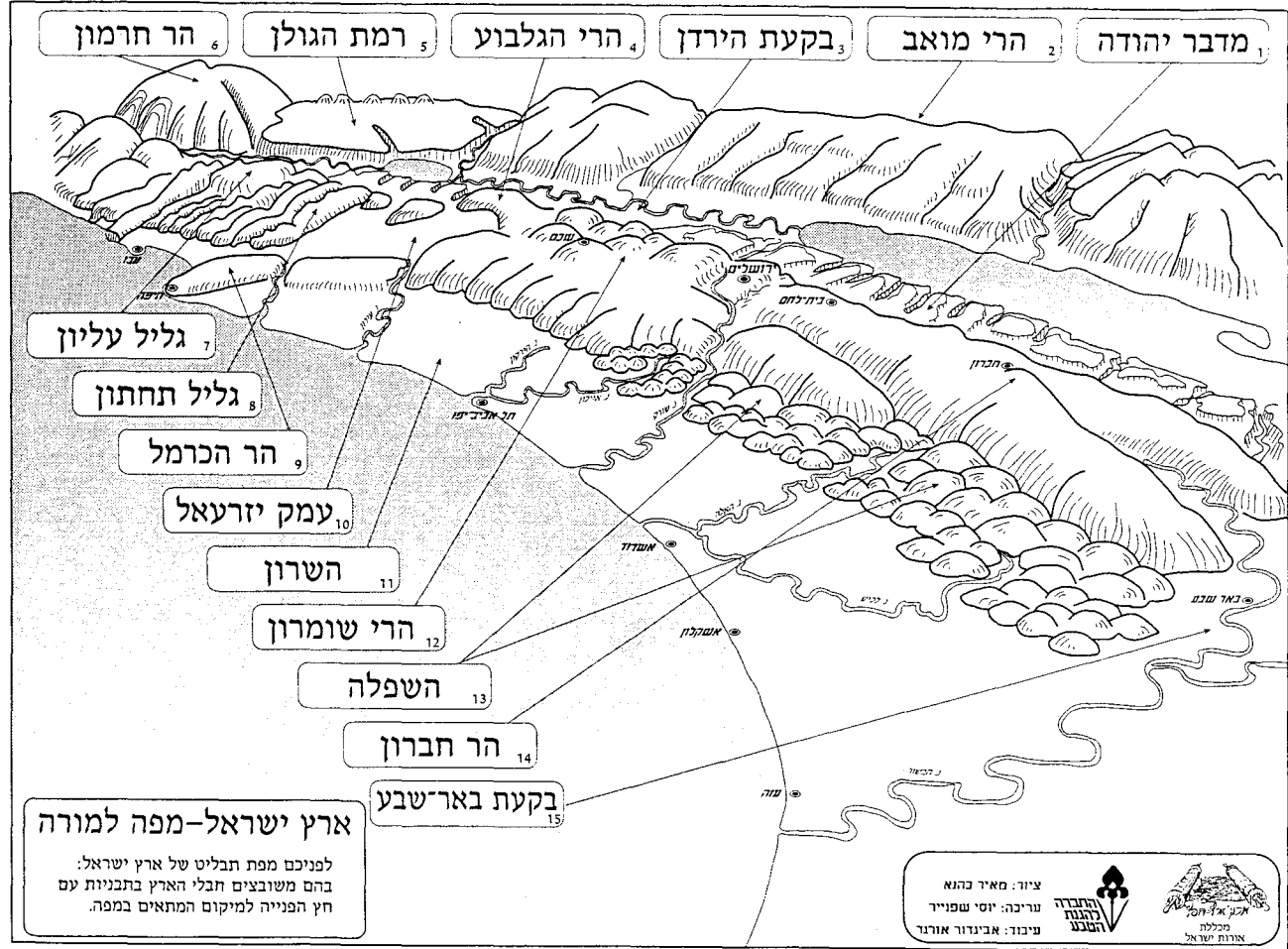
עמק יזרעאל, הר הכרמל, שפלה, הרי שומרון, בקעת באר-שבע, הר חברון, השיוון, בקעת הירדן, הרי מואב, מדבר יהודה, הר חרמון, רמת הגולן, הרי הגלבוע, גליל עליון, גליל תחתון.

ציור: מאיר כהנא
עריכה: יוסי שפוניד
עיצוב: אביגדור אורנו

התורה
התורה
התורה

אוצר ישראל
תלמידי
אוצר ישראל

על אתר - ביטאון לענייני ארץ ישראל במקורות

ארץ ישראל-מפה למורה
 לפניכם מפת תבליט של ארץ ישראל:
 בהם משובצים חבלי הארץ בתבניות עם
 חץ הפנייה למיקום המתאים במפה.

ציון: סאיר כהנא
 עריכה: יוסי שפנייר
 עיבוד: אביגדור אורנר

המפעל להגנת התורה
 אגף א"י חס"ל

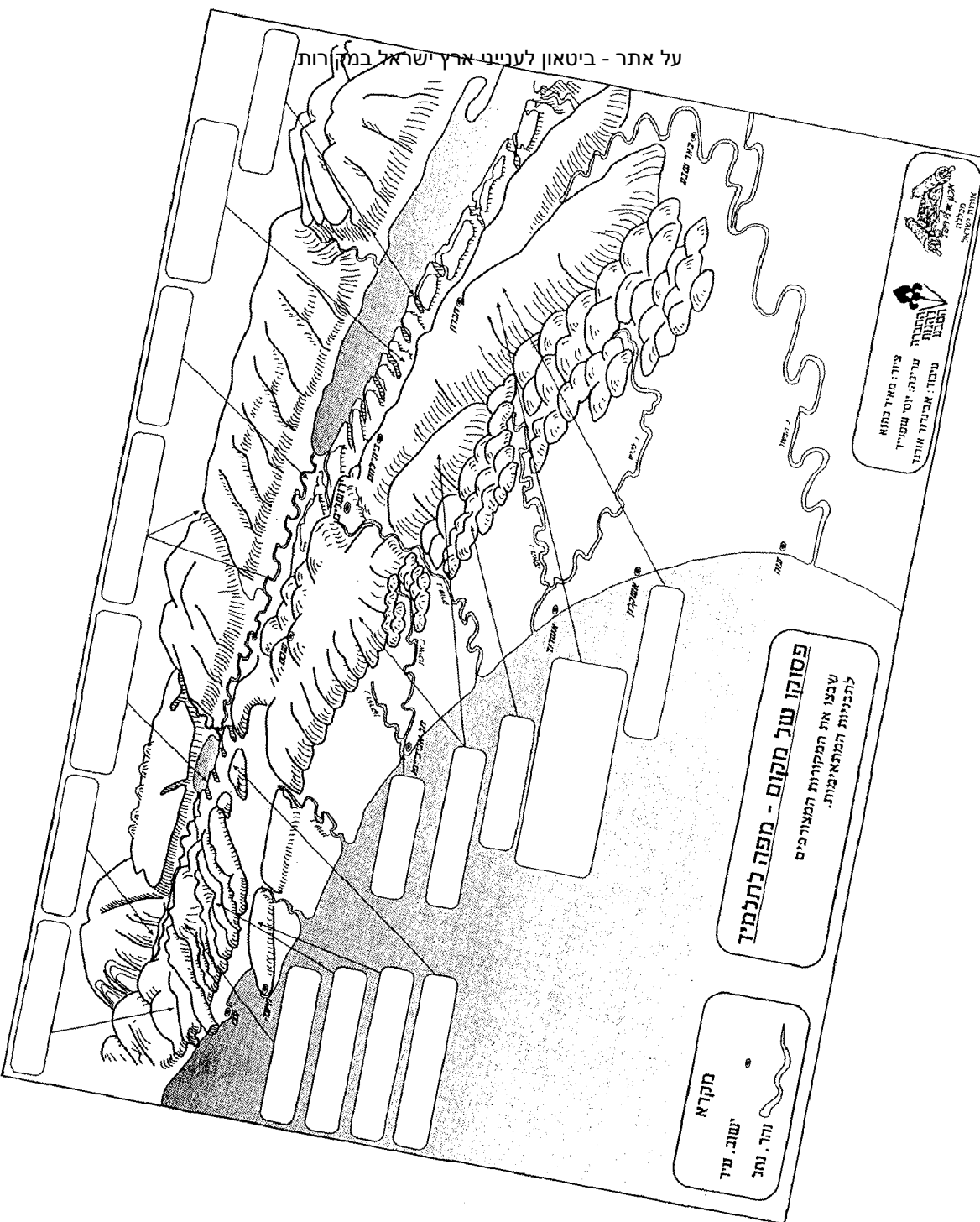
מכללת
 אורות ישראל

פסוקו של מקום

מקורות לשינוץ במפת התבליט

<p>(13) "כל שאינו מגדל שיקמים גליל עליון" (משנה, שביעית ט ב)</p>	<p>(7) "כמו תמר בעין-גדי כן נתרוממתי" (בן סירא, כד, ד)</p>	<p>(1) "ויבן מגדלים במדבר ויחצוב בורות רבים כי מקנה רב היה לו" (דברי הימים ב, כו 10)</p>
<p>(14) "כל שהוא מגדל שיקמים גליל תחתון" (משנה, שביעית ט ב)</p>	<p>(8) "סימן לנחלים קנים" (בבלי, פסחים נג, ע"א)</p>	<p>(2) "סימן לעמקים דקלים" (בבלי, פסחים נג ע"א)</p>
<p>(15) "כי כתבור בהרים וככרמל ביס יבוא" (ירמיהו, מו 18)</p>	<p>(9) "סימן להרים מילין (אלונים)" (בבלי, פסחים נג, ע"א)</p>	<p>(3) "...מארנון ועד היבוק ועד הירדן..." (שופטים, יא, 13)</p>
<p>(16) "בקעה מכאן ובקעה מכאן והר באמצע" (בראשית רבה, צח יב)</p>	<p>(10) "סימן לשפלה שיקמים" (בבלי, פסחים נג, ע"א)</p>	<p>(4) "איזהו עמק בגליל? כגון בקעת גינוסר וחברותיה" (ירושלמי, שביעית פט, ה"ב)</p>
<p>(17) "וביהודה: ההר, השפלה, והנגב ושפלת לוד כשפלת הדרום וההר שלה כהר המלך, מבית חורון ועד היס מדינה אחת" (ירושלמי, שביעית פרק ט ה"ב)</p>	<p>(11) "גור אריה יהודה... אוסרי לגפן עירה ולשורקה בני אתונו, כיבס ביין לבושו ובדם ענבים סותה חכלילי עיניים מיין ולבן שינים מחלב" (בראשית, מט, 11-12)</p>	<p>(5) "...מארץ ירדן וחרמונים..." (תהילים מב 7)</p>
	<p>(12) "וכורמים בהרים ובכרמל..." (דברי הימים, ב כו 10)</p>	<p>(6) "מאשר שמנה לחמו והוא יתן מעדני מלך" (בראשית מט 20)</p>

על אתר - ביטאון לענייני ארץ ישראל במלכות

פסוקי שול מקום - מפה לתנ"כי
 שבו את המקורות המצוינים
 לתבניות המתאימות.

מקרא
 ישוב, עיר
 נהר, נחל

 עמוד: מאי בתא
 עריכת: יוס' שמיר
 עיצוב: אבינעו אורן
 הוצאת ספרים
 תורה ודעה

על אתר - ביטאון לענייני ארץ ישראל במקורות

"ימאשר שמנה לחמו והוא יתן מעדני מלך" (בראשית מ"ט ט)

"מארץ ירדן וחרמונים..." (תהילים מ"ב ז)

"אייהו עמק בגליל? כגון בקעת גינוסר וחברותיה" (ירושלמי, שביעית פ"ט, ה"ם)

"מארונן ועד היבוך ועד הירדן" (ושפטים, י"א, ט"ג)

"סימן לעמקים דקלים" (נבלי, פסחים נ"ג ע"א)

"ויבן מגדלים במדבר ויחצוב בורות רבים כי מקנה רב היה לו" (דברי הימים ב' כ"ג ט)

"יכמו תמר בעין-גדי כן (נתרוממתו)" (ד"ר, כ"ד)

יבנה

"יכל שאינו מגדל שיקמים גליל עליון" (משנה, שביעית ט"ב)

"יכל שהוא מגדל שיקמים גליל תחתון" (משנה, שביעית ט"ב)

"יכי כתבו בהרים ובכרמל בים יבוא" (ירמיהו, מ"ו ט"ז)

"יקום להרים מילון (אלונים)" (נבלי, פסחים נ"ג ע"א)

"יסמן לשפלה שיקמים" (נבלי, פסחים נ"ג ע"א)

"יגור אריה יהודה... אסורי נפח עירה ולשורקה בני אתוננו, כיבס בין לבוש ובדם ענבים סותה חכלילי עיניים מיון ולבן שונים מחלב" (בראשית, מ"ט ט"ז-ט"ח)

"יכורמים בהרים ובכרמל..." (דברי הימים ב' כ"ג ט)

מקרא

ישוב, עיר

נהר, נחל

פסוקו של מקום - מפה למורה

בתבניות המצורפות, מקורות המאפיינים חבלי ארץ שונים.

צ"ח: מאיר כהוא
עריכה: יוסף שפוייר
עיבוד: איגוד אורנג'

התורה והמצוה
איגוד אורנג'
מכללת אורנג' ישראל

פסוקו של מקום

הרחבה למקורות במפת התבליט

דברי הרחבה והסבר למקורות, כדי להקל זיהוי וסימון המקומות במפות התבליט -
סיכום הפעילות

(1) **"ויבן מגדלים כמדבר ויחצוב בורות רבים כי מקנה רב היה לו"** (דברי הימים ב כו 10)

מקור זה מדבר על עזויהו המלך, שחי במחצית המאה השמינית לפני הספירה (769-763), ופועל רבות בירושלים ומחוץ לה. בין השאר הוא בונה במדבר מגדלים להגנה ובורות מים להשקיית הצאן הרב שהיה לו.

(2) **"סימון לעמקים דקלים"** (בבלי, פסחים נג ע"א)

הפסוק מקורו בתלמוד מקטע העוסק בענייני ביכורים. את הביכורים נהוג היה להביא מן המשובת ביותר, והכמים קבעו בזיוק היכן גדלים הפרות המשובחים הללו שמהם מביאים ביכורים - מהדקלים שבצמקים ולא בהרים.

(3) **"...מארנון ועד היבוק ועד הירדן..."** (שופטים יא 13)

מדובר בתקופת השופטים. יפתח השופט נערך למלחמה בבני עמון לאחר שהם מבקשים ממנו לסגת מהאזור. יפתח מנסה להסביר למלך בני עמון שישראל יושבים באזור על-פי צדק. כיוון שמלך בני עמון אינו מקבל את ההסבר, יוצא יפתח למלחמה נגדו ומנצח. בעקבות אירוע זה, מקריב יפתח את ביתו בהתאם לנדרו לעשות כך אם ינצח במלחמה.

(4) **"איזהו עמק כגליל? כגון בקעת גינוסר וחברותיה"** (ירושלמי שביעית פט ה"ב)

בפרק זה, הן בירושלמי והן במסכת שביעית, מדובר על השנה השביעית שהיא שנת השמיטה. בשנה זו מותר לאגור בבית מפרות העונה רק בתקופה מסוימת - עד לזמן שהם נגמרים בשדה ולא יותר. כדי שלא יהיו ספקות בעניין זה, קבעו את האזורים, שעל-פי גמר הפרות בהם בשדה יש לסיים את האגירה בבית. בגליל נקבעה בקעת גינוסר לפרות העמק.

(5) **"...מארץ ירדן וחרמונים..."** (תהילים טב 7)

במזמור תהילים זה, המשורר מביע כמיהה לחזור לבית ה' ולאזורי הארץ השונים. כמיהה זו משולבת בתיאורים שונים, בין השאר תיאור של אזור הירדן והחרמון העשירים במים.

(6) **"מאשר שמנה לחמו והוא יתן מעדני מלך"** (בראשית טז 20)

יעקב, לפני מותו, מברך את בניו במאפיינים שיתברכו בהם בעתיד בארץ ישראל. לגבי אשר, ישיב באזור הגליל, הברכה מציינת עושר בשמן שיאפיין את מקום מושבו.

על אתר - ביטאון לענייני ארץ ישראל במקורות

- (7) **"כמו תנור בעיין גרי כן נתרוממת"** (כן סירא, כד, ד)
בספר החיצוני שנכתב על ידי שמעון בן סירא בירושלים, בשנת 180 לפני הספירה, ותורגם ליוונית, מצויים תיאורים שונים, הממשיכים את הרעיונות וההשקפות המקראיים. בין השאר מופיע תיאור של אזור עין גדי, שמאפייניו הם התמרים.
- (8) **"סימן לנחלים קנים"** (בבלי, פסחים נג ע"א)
(ראו הסבר למקור מספר 2) במקור זה מדובר בקנים, שהאזור המאפיין אותם הם הנחלים.
- (9) **"סימן להרים מילין (אלונים)"** (בבלי, פסחים נג ע"א)
(ראו הסבר למקור מספר 2) במקור זה מדובר כנראה באלונים, אולי אלוני תולע, אשר מהווים סימן למקומות גבוהים יותר.
- (10) **"סימן לשפלה שיקמים"** (בבלי, פסחים נג ע"א)
(ראו הסבר למקור 2) במקור זה מדובר בעץ השקמה, האופיינית לאזור השפלה.
- (11) **"גור אריה אריה יהודה... אוסרי לגפן עירה ולשורקה בני אתונו, כיכם ביין לבושו וכדם ענבים סותה. הכלילי עיניים מוין ולבן שיניים מחלב"**
(בראשית, טז 11-12)
יעקב מברך את בנו יהודה בעושר רב של יין וחלב, שיהיו מנת חלקו באזור התנחלתו בארץ מדרום לירושלים. כמי שאנו יודעים כיום, האזור אכן עשיר בגידולי גפן.
- (12) **"... וכורמים כהרים וככרמל..."** (דברי הימים ב כו 10)
(ראו הסבר למקור 1) במקור זה מדובר על הכורמים האופיינים כל כך לאזור ההר והכרמל. את הכרמל יש המזהים בכרמל של היום, ואחרים מזהים אותו באזור דרום הר חברון – מקום היישוב כרמל, שהתפרסם במעשי נבל הכרמלי. (שמואל א' כ"ח)
- (13) **"כל שאינו מוגדל שקמים גליל עליון..."** (משנה, שביעית ט ב)
מקור זה עוסק במצוות ביעור פרות של השנה השביעית. ההלכה קובעת שבשנה זו מותר לאדם לאגור בביתו את הפרות עד לזמן שהם נגמרים בשדה. המדד לכך הוא הזמן שלבהמות נגמר סוג גידול זה. ברגע שהמזון לבהמה נגמר גם לאדם אסור להחזיק גידול זה בכית. חכמים חילקו את הארץ לחבלים ואפיינו אותם. במקרא זה נתנו סימן לגליל העליון שאין בו שקמים.
- (14) **"... כל שהוא מוגדל שקמים גליל תחתון..."** (משנה שביעית ט ב)
(ראו הסבר למקור 13) במקור זה מדובר על גידול השקמים האופייני לאזורים נמוכים, במקרה זה בגליל התחתון.

על אתר - ביטאון לענייני ארץ ישראל במקורות

- (15) **"כי כתבור בהרים וככרמל בים יבוא"** (ירמיהו טו 18)
ירמיהו הנביא, בן תקופת חורבן הבית הראשון, מנבא על מצרים ועל חורבנה בידי נבוכדנצר. הוא אומר שהקב"ה נשבע שיביס את מצרים, והבסה זו ודאית כמו שהתבור הוא הר וכמו שברור שהכרמל מגיע עד לים.
- (16) **"בקעה מכאן ובקעה מכאן והר מכאן"** (בראשית רבה צח כז)
מקור זה מדבר בתכונות ארצו של שבת יששכר ועל ברכת יעקב אליו: "יששכר חמור גרם רובץ בן המשפתיים" (בראשית מט 14), אומר המדרש: מדבר בארצו, מה חמור זה נמוך מכאן ונמוך מכאן וגבוה באמצע, כך בקעה מכאן ובקעה מכאן והר מכאן", כלומר: בתיאור הגיאוגרפי של אזור שבת יששכר מצויים הרים ובקעות.
- (17) **"וביהודה ההר, השפלה והנגב, ושפלת לוד כשפלת הדרום, והר שלה כהר המלך. מבית חורון ועד הים - מדינה אחת"** (פסנה שביעית ט ב)
(ראו הסבר למקור 13) במקור זה מובאת הגדרה מרשימה, המבחינה בין חבלי יהודה השונים. גם כאן החלוקה היא לעניין פרות שביעית.

"מטבעה של ארץ-ישראל יפה מכל הארץ." (ירושלמי, כתובות י"ג)